

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בלק, תשע"ה
מספר 1126בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בלעם – נביא או קוסם

שאל רגב

היחס לבלעם בספרות הפרשנות והדרשה היא אמביוולנטית. מצד אחד הוא מכונה קוסם, והשליחים הבאים אליו בשליחות בלק מביאים קסמים בידם, ונאמר בספר יהושע: "וְאֵת בַּלְעָם בֶּן בְּעוֹר הַקּוֹסֵם הָרְגוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּחָרֶב" (יהו' יג:כב). מצד שני, הקב"ה מתגלה אליו ומזהיר אותו שלא יקלל את ישראל, דהיינו הוא היה נביא. מחלוקת בעניין זה, אנו מוצאים כבר בתלמוד. וזה לשונו (סנהדרין קו ע"א):

"ואת בלעם בן בעור הקוסם". קוסם? נביא הוא! אמר רבי יוחנן: בתחלה נביא ולבסוף קוסם.

לעומת זה, המדרש אינו מתייחס אל בלעם כאל קוסם אלא רק כאל נביא. ולא עוד, לפי המדרש הוא נביא בדרגה גבוהה ביותר, דרגתו של משה (במדבר רבה יד, כ):

"ולא קם נביא עוד בישראל כמשה". בישראל לא קם, אבל באומות העולם קם. כדי שלא יהא פתחון פה לאומות העולם, לומר: אלו היה לנו נביא כמשה, היינו עובדים להקב"ה. ואיזה נביא היה להם כמשה? זה בלעם בן בעור.

את המדרש הזה, מסביר ר' שמואל לניאדו (ארם-צובה, המאה ה"ז), לא שבא להשוות את מדרגת נבואתו של בלעם למדרגת נבואתו של משה, מפני שאין עוד נביא במדרגת משה, אלא שמשה הגיע למדרגתו בעזר אלוהי, ולא בכוחו בלבד, וגם בלעם, שהגיע למדרגת נבואה התחלתית, ולו רק כדי שייקרא נביא, לא היה יכול להגיע למדרגה זו בעצמו, והיה צריך עזר אלוהי כדי להגיע לזה. הקב"ה העלה אותו למדרגת נביא, אך לא במדרגת משה רבנו, אלא במדרגה התחלתית בלבד. בלעם כמובן לא ניצל מעמד זה, אלא הוכרח להשתמש בו לצורך הברכה, ולאחר מכן חזר למעמדו הקודם.¹ דבריו של ר' שמואל לניאדו מקורם כנראה בספר "אור ה'" לר' חסדאי קרשקש,² הסובר כי נבואתו של בלעם לא הייתה טבעית כנבואות שאר הנביאים, אלא נסיית. כנבואה טבעית, כוונתו לנבואה הבאה לאחר הכנה והגעה לשלמות, ואילו נבואה נסיית אינה קשורה בהכנתו של הנביא. וזה לשונו:³

שנבואת בלעם היה שלא על המנהג הטבעי. למה? שהשגת הנבואה צריך הכנות והשלמות. היה חסר מהם אותו הרשע ההוא. ולזה כינה אותו הכתוב בקוסם. אלא שבהיותו אצל בלק, נתנבא על דרך נס ופלא. וזה להשגחה על ישראל, שלא יקללם.

נביא

את הדעה שבלעם היה נביא בדרגה מסוימת, אנו מוצאים בכתביהם של הוגים אחדים בימי הביניים, אם כי רובם ממעטים במדרגתו במידת האפשר, ואינם הולכים אחר המדרש שהבאנו לעיל. ריה"ל אינו מזכיר את בלעם בפירושו, אבל הוא רומז אליו ואומר (כוזרי, א, קטו):

* פרופ' שאול רגב, המחלקה לתולדות ישראל, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ר' שמואל לניאדו, כלי חמדה, ירושלים תשמ"ג, בלק, דרוש א, עמ' 93.

² נולד בברצלונה בערך בשנת 1340, ונפטר בסרגוסא כנראה בשנת 1412. ספרו הפילוסופי העיקרי הוא "ספר אור ה'". כמו כן ידוע ספרו העוסק בפולמוס היהודי נוצרי "ביטול עיקרי הנוצרים".

³ ר' חסדאי קרשקש, אור ה', מאמר ב, כלל ד, פרק ג.

וכן הובאה בתורה תפילת איש נכרי מתנבא ברצון אלהים אשר ביקש כי תמות נפשו מות ישרים ותהי אחריתו כאחרית בני ישראל.

הרמב"ם מעמיד את בלעם במדרגה השנייה ממדרגות הנבואה, הלוא היא מדרגת רוח הקודש. זאת המדרגה שבה ה"אדם מרגיש כאילו דבר מה שרה עליו, וכוח אחר מופיע עליו פתאום ומדובב אותו. אז הוא מדבר פתגמי חכמה או שבח או דברי הטפה מועילים או דברי הנהגה או דברים אלוהיים" (מו"נ ב,מה בתרגום שורץ). במדרגת נבואה זו האדם נמצא במצב ערני ופעולת חושיו רגילה. לדעת הרמב"ם, בלעם היה במדרגה זו רק "בשעה שהיה טוב". אברבנאל אומר בפירושו על אתר שהרמב"ם סבור באופן כללי שבלעם היה קוסם, אולם בשעה שהלך לבלק היה טוב, ונהפך לאיש אחר, ומצד זה חלה עליו רוח הקדש, אלא שמדרגת רוח הקודש עדיין אינה בגדר נבואה. הרלב"ג אומר בפרשתנו שדברי בלעם הם נבואות, לא קסמים, אף על פי שבלעם לא היה נביא אלא קוסם. יש כאן מקרה מיוחד, שהקב"ה הפך אותו לנביא לצורך עם ישראל במסגרת ההשגחה המיוחדת שלו על עם ישראל. וזה לשונו (רלב"ג במ' כב: 1):

וראוי שתדע כי אלו הדברים הנזכרים זאת הפרשה מבלעם הם נבואות לא קסמים [...]. ואחשוב כי ה' ית' השיבו נביא בזה הזמן בעבור עוצם השגחתו על ישראל.

האפשרות שיחיל הקב"ה נבואה חד פעמית על מי שאינו ראוי לה, חוזרת שוב בפירוש רלב"ג לספר מלכים, שבו הוא אומר כי הנביא מבית אל שאמר את דבריו לאיש האלוהים שנשלח להתנבא על המזבח שבבית אל, היה נביא חד פעמי כבלעם, וגם הוא זכה לנבואה חד פעמית לצורך מוגדר ביותר. וזה לשונו (מל"א יג: יח):

וידמה שכמו שהשרה הש"י השכינה על בלעם בעבור ישראל, ואף על פי שלא היה נביא כ"א קוסם, כן שפך רוחו על זה הנביא הזקן בעבור חטא איש האלהים.

אברבנאל סובר כי בלעם היה בתחילה אסטרוולוג, אבל עלה בפרשתנו למדרגה הגבוהה של נבואה. אברבנאל מתנגד לדעת מי שאומר שמי שיכול לגלות את העתיד נקרא נביא, וכוונתו לר"י עראמה, כמו שנראה להלן. לדעתו, שוורגה מעלת בלעם למדרגת נביא כדי לפרסם בין האומות שארץ ישראל ניתנה לעם ישראל, עוד לפני שהתחילו את הכיבוש וההתנחלות, כדי ליצור מורך בלבבן. וזה לשונו (במדבר, עמ' קטו במהדורת תשכ"ד):

ולא תאמין לדברי האומרים שמי שיגיד מהעתידות על פי חכמת הכוכבים יקרא נביא, כי הנה בלעם בלי ספק זכה למעלת הנבואה, וכן דעת חז"ל כי ניבא במדרגה עליונה. אבל היה אמיתת הדבר הזה, שבראשונה

היה קוסם וחכם גדול במשפטי הכוכבים ויודע לעשות כפי השעות טלסמאות⁴ להוריד השפע מהעליונים לטובה או לרעה על התחתונים [...]. והנה הקדוש ברוך הוא, כשרצה לזכות את ישראל בכבוש הארץ הקדושה וירושתה, ראה לשפוך רוח נבואתו על בלעם, כדי שינבא הדברים העתידים להיות מהצלחות ישראל. וכ"ז כדי שידעו כל הגויים.

קוסם ואסטרוולוג

אכן עזרא אומר בשם יש אומרים שבלעם היה נביא, ומוכן לקבל זאת כמקרה חד פעמי בעבור כבוד ישראל, לא כנבואה מתמשכת, כי בלעם היה בעיקרו קוסם. אולם לדעת אבן עזרא, בלעם היה אסטרוולוג חוזה בכוכבים, וקללותיו הן בעצם ביטוי שלו למה שראה בכוכבים. וזה לשונו (במ' כב: כח).

וי"א כי היה יודע דעת עליונים לקבל כחם למטה בצורות. וזה טעם ואשר "תאור יואר". והנכון בעיני כי היה יודע מזלות. ובעת ראותו במזל של שום אדם שהגיע עת רעתו, היה מקלל אותו. ובכא הרעה אל המקולל, יחשבו הרואים והשומעים הנמצאים כי בעבור קללתו באה הרעה.

דברים דומים אומר ר' יצחק עראמה. לדעתו, הכינוי נביא לבלעם ודומיו מציין שהם יכולים להגיד עתידות על פי מערכות השמים. בלעם לא היה נביא במונח המקובל של המילה, כיוון שאין נביאים באומות העולם. כל מגידי העתידות על פי מערכות השמים נקראו בתקופת האבות נביאים. וזה לשונו:⁵

ולזה היתה הנבואה נמצאת בימים ההם באומות העולם, כי החכמים שבהם, המפליגים לדעת במשפטי הכוכבים, יוכלו לעונן ולנחש בהגדת העתידות, ברוב דברים שיקרו להם מחמת מצבי הכוכבים ומערכותם. וכמו שאמר: מודיעים לחדשים מאשר יבואו עליך. ולטעם הזה יקראו אותם חז"ל נביאים. כי כל המיעד דבר ובא שולח עליו זה השם [...]. והנה בלעם היה קוסם בשעות, ולזה קראוהו נביא.

עוד אומר עראמה כי אחר הקמת המשכן, שריכו את השפע האלוהי, המסמל גם את מערכות השמים, חל שיבוש ביכולת החיזוי של מגידי העתידות על ידי מערכות השמים. זאת אולי הסיבה לאי הצלחת בלעם לכוון את השעות לקלל את ישראל, ויצאו לו תמורתן ברכות.

בלעם כוחו בפיו

הגמרא (ברכות ז ע"א) מציינת את ייחודו של בלעם, שהיה יודע לכווין את השעה שהקב"ה היה כועס בה על העולם, והיה מקלל בה, אולם לא יכול היה לדעת מדוע הוא כועס. חוסר יכולתו של בלעם לקלל את ישראל היה כיוון שבאותם הימים לא כעס הקב"ה על ישראל, ועל כן לא יכול בלעם להוציא קללה מפיו.⁶

⁴ סוג של קמיע או טבלה או תבנית עשויה מאבן או עצם או חומר אחר שחרותים עליו צירופי אותיות או השבעות.

⁵ ר' יצחק עראמה, עקידת יצחק, א"י תשל"ד, שער נו, שמות, עמ' רכד.

ר' יצחק בן ארויו (סאלוניקי, המאה ה"ז) מגדיר למעשה מין שיטת נבואה פילוסופית, שבאה לידי ביטוי בדבריו של בלעם עצמו. למעשה, ארויו הולך בעקבות הרמב"ם, הסבור שהנבואה היא כישרון טבעי נרכש, אלא שלדעת הרמב"ם, יש התערבות אלוהית במניעת הנבואה ממי שאינו ראוי לה, ואילו אצל ארויו ייתכן מצב של רמה שכלית גבוהה, שבה המעיין יכול לראות מחזה מסוים, אך אין בו שליחות. כך בלעם את מגדיר עצמו "שִׁמְעָ אֶמְרֵי אֱלֹ" (במ' כד:ד), אך לא מדבר עם האל או האל מדבר עמו. דהיינו, מדובר בפעולה שכלית של בלעם, שיכול להגיע בשכלו ולשמוע את דברי האל, מבלי שהאל יתגלה אליו וידבר אתו. אימות השמיעה הוא כיוון ש"מְחַזָּה שְׂדֵי יַחֲזָה" (במ' כד:ד). זאת אומרת. השמיעה מצטרפת לראיית המחזה כאשר הוא "נִפְלַ וְגִלּוּי עֵינַיִם" (במ' כד:ד). דהיינו, כשהוא מפשיט את כוחותיו הגופניים החומרניים ומגיע לרמה שכלית גבוהה של רוחניות נטולת חומריות.⁷ ר' שלמה לבית הלוי (סאלוניקי, המאה ה"ז) ממשיך את דברי הרמב"ם, וטוען שהנבואה מצויה בעם ישראל כסגולה מיוחדת, ולכן היא יכולה לחול על כל אדם מישראל המעוניין בה ומכין את עצמו אליה. אולם באומות העולם היא אינה חלה, בגלל בקשתו המיוחדת של משה: "וְנִפְלִינּוּ אֲנִי וְעַמִּיךָ" (שמ' לג:טז). אך ייתכן שלצורך מיוחד, יחיל הקב"ה נבואה על אדם מאומות העולם בדרך פלא. לדעת הלוי, לא די שבלעם לא הגיע לנבואה במובנה הרגיל כדעת הרמב"ם, אלא אף למדרגת רוח הקודש, המדרגה השנייה לדעת הרמב"ם, לא הגיע. אולם בדרך פלא, שם הקב"ה בפיו את הברכות שבירך בהן את ישראל, כדי שלא יקלל את ישראל.⁸

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁶ ר' טוביה הלוי, חן טוב, במדבר כד א-י, ניו-יורק תשס"ה, עמ' רלב.

⁷ ר' יצחק בן ארויו, תנחומות אל, ירושלים תשס"ו, פרשת בלק, ב, עמ' קצ.

⁸ ר' שלמה לבית הלוי, דברי שלמה, ויניציאה שנ"ו, רעז ע"א.